

УДК 378.147:355.23

Валерій ДОВГАНЬ,

*доктор наук з державного управління, доцент, Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

Віктор ГАЩУК,

*кандидат педагогічних наук, Національна академія Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький*

Вадим СОБКО,

кандидат педагогічних наук, Мобільний прикордонний загін, м. Київ

ПОСИЛЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ

У статті обґрунтовується необхідність посилення практичної складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників як основи формування їх професійної надійності. Звертається увага на те, що недооцінка практичної складової підготовки фахівця у подальшому може призвести до неспроможності виконання ним професійних обов'язків за посадою за певних (екстремальних) умов, незважаючи на проходження психологічного відбору, на отримані знання, уміння та навички. Зазначається, що саме висококваліфіковане здійснення професійної діяльності передбачає здатність офіцера-прикордонника виконувати завдання оперативно-службової діяльності будь-якого рівня складності та за будь-яких умов.

© Довгань В., Гащук В., Собко В.

Ключові слова: *майбутні офіцери-прикордонники, фахова підготовка, практична складова фахової підготовки, професійна надійність, екстремальні умови.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах проведення антитерористичної операції (далі – АТО) на сході України особливої значущості набуває посилення практичного складника фахової підготовки офіцерів. Усвідомлення цього потребує організації у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ) якісної підготовки офіцерів, яка залежить не лише від опанування фахових знань, але й від постійного їх оновлення, неперервного професійного зростання. Вирішення цих завдань потребує нових підходів до організації фахової підготовки офіцерів-прикордонників, яка повинна бути зорієнтована на забезпечення умов для їх вільного розвитку й саморозвитку. Акцент зміщується із системи знань на систему формування навичок, умінь, способів поведінки, тобто на практичну складову фахової підготовки, що формує аналітичне мислення, здатність діяти професійно у будь-якій ситуації.

Недооцінка практичної складової підготовки фахівця у подальшому може призвести до неспроможності виконання ним професійних обов'язків за посадою за певних (екстремальних) умов, незважаючи на проходження психологічного відбору, на отримані знання, уміння та навички. Водночас фахова підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників, діяльність котрих пов'язана з роботою в екстремальних умовах, окрім оволодіння системою професійних знань, умінь і навичок, повинна обов'язково включати процес формування професійної надійності. Відтак питання посилення практичної складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є актуальним і потребує детального вивчення, у тому числі в контексті дослідження проблеми формування їх професійної надійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Різноманітні аспекти проблеми фахової підготовки майбутніх офіцерів у сфері їх професійної діяльності порушуються у працях А. Галімова,

І. Грязнова, О. Діденка, Д. Іщенко, О. Ставицького, В. Ягупова та багатьох інших дослідників. Питання надійності діяльності представників багатьох сучасних професій неодноразово було в центрі уваги науковців, зокрема різним аспектам проблеми професійної надійності фахівців екстремального профілю присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених (В. Андросюк, Л. Балабанова, О. Бандурка, Г. Лещенко, В. Синьов, В. Татенко, О. В.Тімченко та ін.). Дослідники по-різному трактують поняття “професійної надійності”. Але дослідження, які проводились, практично не розглядали питання взаємозв’язку посилення практичної складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників та формування їх професійної надійності.

Метою статті є обґрунтування необхідності посилення практичної складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників як основи формування їх професійної надійності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати аналізу вітчизняної [1] і зарубіжної [2–3] літератури свідчать, що показником ефективності фахової підготовки майбутніх офіцерів є їх компетентність у багатьох аспектах діяльності. У цьому розумінні особливе значення для нашого дослідження має узагальнення праць вітчизняних учених щодо взаємозумовленості набутих знань та практичних умінь і навичок як результативності освітнього процесу.

Ми поділяємо наукову позицію О. Торічного [4, с. 42–43]. На основі доробок військових педагогів (С. Каплун, В. Набієва, Е. Сарафанюка) учений констатує, що професійна компетентність майбутнього офіцера, насамперед, передбачає досягнення запланованих навчальних цілей у процесі навчання у ВВНЗ та обумовлена подальшим професійним становленням і вірцевим виконанням випускником своїх обов’язків на посадах, на які він направляється для проходження служби. Базуючись на такому підході, О. Торічний визначив, що професійна компетентність передбачає “дозрівання” та становлення особистості офіцера, перехід у стан, який надає можливість продуктивно та висококваліфіковано здійснювати професійну діяльність, виконувати всі професійно-функціональні обов’язки, досягаючи при цьому суттєвих позитивних результатів.

На наш погляд, саме висококваліфіковане здійснення професійної діяльності передбачає здатність офіцера-прикордонника виконувати завдання оперативно-службової діяльності будь-якого рівня складності та за будь-яких умов.

Здатність людини вирішувати покладені на неї задачі своєчасно і точно протягом заданого часу з мінімальними витратами сил, засобів, енергії і ресурсів в психолого-педагогічній літературі нерідко ставлять в один синонімічний ряд з поняттям “ефективність діяльності” та визначають як поняття “професійна надійність”. Критеріями її при цьому визначаються: своєчасність – виконання поставленої перед людиною задачі у відведений для цього термін часу; точність (безпомилковість) – здатність вирішувати поставлену задачу без помилок, оптимально чи в межах встановлених відхилень; надійність – збереження здатності вирішувати поставлену задачу точно і своєчасно протягом заданого часу (робочого циклу, робочого дня, в особливих ситуаціях тощо); витрата ресурсів – кількість енергії (фізичної, психічної), що витрачається людиною в процесі трудової діяльності, а також швидкість відновлення її вихідного рівня працездатності [5, с. 5].

Вивчаючи проблему людського фактору, Г. Смолян та К. Тоболєв виокремлюють вплив точності, оперативності та надійності виконання людиною-оператором професійних функцій на ефективність діяльності. Автори підкреслюють, що сукупність цих трьох характеристик діяльності складають основу оцінки ефективності як діяльності людини, так і функціонування системи “людина-техніка” в цілому: “точність, оперативність і надійність виконання заданих функцій та операцій, що їх утворюють, – три головних критерії, що дозволяють оцінити ефективність діяльності з позиції людського фактору” [6, с.55].

Дослідники розрізняють “професійну” і “функціональну” надійність. На їх думку, надійність фахівця знаходиться у прямій залежності від якості його професійної підготовки, індивідуальних особливостей, у тому числі особистісних факторів. Наявність такого зв'язку дозволило В. Бодрову і В. Орлову поряд з професійною надійністю, що характеризує “безвідмовність, безпомилковість і своєчасність дій по досягненню конкретної мети в заданих умовах при взаємодії з тех-

нічною системою або іншими фахівцями” [7, с. 25], дати визначення поняттю “функціональна надійність”. На їх думку, функціональна надійність, на відміну від професійної, є властивістю функціональних систем людини забезпечувати її динамічну стійкість при виконанні професійного завдання протягом певного часу і з заданою якістю [7, с. 36].

Професійна діяльність офіцера-прикордонника включає в себе перевірку документів, огляд транспортних засобів і вантажів, контроль режиму державного кордону, режиму в пунктах пропуску і прикордонного режиму, моніторинг державного кордону і прикордонної інфраструктури, пошуково-слідопитні дії, фізичну охорону кордону. В особливий період – це також застосування прикордонних нарядів під час пошуку порушників та розвідувально-диверсійних груп противника, під час несення служби на блокпостах, на контрольних пунктах в’їзду-виїзду, під час влаштування засідки, проведенні розвідувально-пошукових дій в різних умовах. Досить часто ці умови є екстремальними. Як свідчать дослідження В. Корнещук, надійна професійна діяльність фахівця у типових умовах ще не гарантує її надійності у незвичайних, зокрема екстремальних умовах, які певною мірою характерні майже для усіх видів сучасної професійної діяльності. Професійна діяльність у типових і надзвичайних умовах має певні специфічні особливості, що впливають на її ефективність. Дослідниця пов’язує це з тим, що у звичайних умовах діяльності домінуючий мотив підвищує працездатність, а у надзвичайних – може звузити сприйняття й спотворити оцінку справжньої загрози [8, с. 13–19.]. Тому дослідження професійної надійності майбутнього офіцера-прикордонника передбачає спостереження за його діями як у звичайних, типових умовах діяльності, так і в нетипових для нього умовах, оскільки у звичайній професійній діяльності усталений стереотип як основа автоматизованих навичок сприяє легкості виконання операцій, а в екстремальній ситуації він гальмує прийняттю вірного рішення, перешкоджає усвідомленню нової інформації.

У дослідженнях спрямованих на вивчення особливостей впливу екстремальних факторів на успішність професійної діяльності люди-

ни, слушно зауважує В. Корнещук, розрізняють дві форми реагування: адекватну і неадекватну. Адекватна форма передбачає стабілізацію структури діяльності в ускладнених умовах, неадекватна – порушення діяльності. При неадекватній формі реагування, в першу чергу, страждають інтелектуальні ланки діяльності: порушується об'єктивна оцінка ситуації, погіршуються якісні характеристики логічних операцій, спотворюються операції планування. Адекватна форма реагування пов'язана зі збереженням структури професійної діяльності і передбачає формування безпомилкових і своєчасних дій під час прийому і переробки інформації, зростання швидкості розумових процесів, адекватне планування поведінкових реакцій, оптимальну реалізацію управлінських впливів. Саме адекватність реагування на умови діяльності забезпечує її надійність. Проте професійна надійність передбачає не лише адекватний аналіз умов діяльності, але й здатність суб'єкта діяльності до перетворення, зміни способів і прийомів діяльності відповідно до характеру зміни ситуації, тобто професійної гнучкості. Крім того, в ускладнених умовах діяльності неможливо успішно реалізувати цілі (завдання) діяльності, спираючись тільки на готові, стандартні, заздалегідь сформовані прийоми і алгоритми діяльності. Оптимальне вирішення професійних завдань потребує постійного пошуку різноманітних сполучень стандартних способів, прийомів діяльності, знаходження нових способів дій і операцій, тобто набуття досвіду творчого характеру прийняття рішень [8].

Досліджуючи суть і зміст професійної надійності правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ Д. Малеев доходить висновку, що основним джерелом недоліків і провалів у діяльності органів внутрішніх справ є неадекватний сучасним вимогам рівень професійної надійності особистості працівника ОВС [9]. Проблема, на думку вченого, полягає в тому, що процес включення професіонала в діяльність відбувається в нових умовах, а його підготовка, за винятком вузької професійної сфери, здійснюється за старими принципами. Тим часом галузь професійного самовизначення особистості набагато ширше і багатогранніше включає значну частину духовних і етичних цінностей, які не несуть утилітарної спрямованості, але без

яких професійна діяльність не може бути надійною. Відтак, зазначає Д. Малеев, виникає необхідність наукового осмислення і обґрунтування нової парадигми формування професійної надійності правоохоронної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Нам імponує позиція Д. Малеева, який зазначає, що правоохоронна діяльність знаходиться в нерозривному зв'язку з категорією особистості [9]. Існування різного роду стосунків, як поза системою, так і усередині системи правоохоронної діяльності, необхідність постійної взаємодії з іншими системами зумовлює те, що правоохоронна діяльність є динамічною системою.

Розглядаючи професійну діяльність прикордонників, Д. Єрьоменко, відносить її до екстремальних видів діяльності. Автор пропонує проводити цілеспрямовані заходи щодо підтримки та відновлення психологічної стійкості прикордонників. Саме психологічну стійкість він відносить до тих якостей, які забезпечують професійну надійність прикордонників [10, с. 67].

Ми поділяємо точку зору Д. Малеева, який доходить висновку, що поняття “професійна надійність” відображає безпомилковість виконання особистістю професійних обов'язків (функцій) протягом необхідного часу та при заданих умовах діяльності. Досягнення безпомилкового і своєчасного виконання дій та діяльності в цілому є результатом нормального, здорового функціонування різних підсистем організму і психіки людини. Джерела психічної ненадійності можуть бути пов'язані з помилками у протіканні окремих психічних процесів, порушеннями в саморегуляції психічних станів, недостатнім вираженням певних рис особистості. Професійна надійність у правоохоронній діяльності, на думку вченого, є інтегральною якісною характеристикою властивостей особистості, що відображає її здібність до здійснення професійної діяльності. Як детермінанти, що обумовлюють професійну надійність фахівця, вчений виділяє дві категорії факторів: об'єктивні – умови та засоби праці, особливості організації трудового процесу; суб'єктивні – прояви індивідуально-психологічних особливостей людини та її професійно важливих якостей. Водночас, сутність професійної надійності правоохоронної діяльності полягає,

на думку Д. Малєєва, в організації елементів правоохоронної діяльності як особливого виду професійної діяльності; в адаптації правоохоронної діяльності особистості до умов соціального середовища; у здійсненні регуляторної функції в даних умовах; у досягненні заданого результату правоохоронної діяльності [9]. Наведена вище наукова позиція була врахована нами при створенні технології формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників як складової їх деонтологічної підготовленості.

Як справедливо помітила В. Корнєшук, у психолого-педагогічній літературі поняття “професійна надійність” досить часто ототожнюється з ефективністю діяльності людини, тобто зі “здатністю вирішувати покладені на неї задачі своєчасно і точно на протязі заданого часу (надійно) і з мінімальними витратами сил, засобів, енергії і матеріалів” [11, с. 5]. Критеріями ефективності, при цьому, обираються такі: своєчасність – виконання поставленої перед людиною задачі у відведений для цього термін часу; точність (безпомилковість) – здатність вирішувати поставлену задачу без помилок, оптимально чи в межах встановлених відхилень; надійність – збереження здатності вирішувати поставлену задачу точно і своєчасно на протязі заданого часу (робочого циклу, робочого дня, в особливих ситуаціях та ін.); витрата сил – кількість енергії (фізичної, психічної), що витрачається людиною в процесі трудової діяльності, а також швидкість поновлення його вихідного рівня працездатності.

Актуальною, у контексті нашого дослідження є робота С. Осташевського та А. Башинського [12], у якій з'ясовується метод експертного оцінювання ефективності службової діяльності випускника НАДПСУ. Автори звертають увагу на можливість виокремлення адміністративної, інформативної та мотиваційної мети оцінювання такої діяльності. Адміністративна мета у цьому методі досягається шляхом надання додаткової інформації керівнику об'єкта оцінювання щодо його відповідності стандартам відомства за трьома критеріями: відповідність відомчим стандартам ДПСУ, управлінські навички та професійні навички. Інформаційна мета передбачає не лише отримання достовірної інформації про ефективність службової діяльності випус-

кника, а й, за необхідності, зворотний зв'язок між ним та навчальним закладом. Мотиваційна мета досягається шляхом отримання достовірної оцінки ефективності службової діяльності об'єкта, що само по собі є одним із найважливіших засобів мотивації персоналу, оскільки адекватна оцінка затрачених зусиль забезпечить подальше зростання продуктивності праці.

Як вже зазначалося, фахова підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників передбачає здатність адаптуватися до екстремальних умов та забезпечити діяльність підрозділу в різних формах оперативно-службової діяльності. Тому, в процесі формування професійної надійності курсантів важливе значення має орієнтація саме на практичну складову їх фахової підготовки (як теоретичні знання застосувати на практиці). Перевірити та переконатися, що рівень набутих знань дозволяє (або не дозволяє) виконувати завдання оперативно-службової діяльності можливо під час практичних занять, які проводяться з використанням активних форм навчання, а також під час стажування в органах (підрозділах) охорони держаного кордону.

З урахуванням думки С. Сливки [13, с. 68], зазначимо, що одним із критеріїв професіоналізму майбутнього офіцера-прикордонника є вироблення власного стилю професійної діяльності, виховання необхідних навичок і звичок, постійна потреба продуктивно працювати, у тому числі в екстремальних умовах. Відтак, доходимо висновку, що професійну надійність варто трактувати як вияв вищого рівня професіоналізму.

Ми використовували різні форми проведення занять: лекції (проблемні лекції, лекції-бесіди, лекції-диспути) – під час вивчення методологічних і теоретичних проблем; тренінги, комплексні польові заняття, брейн-ринги, рольові та ділові ігри – для самостійного пошуку відповідей на поставлені питання, для формування професійних умінь та навичок, реалізації практичної складової фахової підготовки курсантів. Особливо це стосується занять з тактики прикордонної служби, прикордонного контролю, технічних засобів охорони кордону, загальної тактики, особистої безпеки. Під час занять враховувалось те, що успішне вирішення завдань фахової підготовки курсан-

тами на кожному етапі навчання в академії має організовуватися на основі результатів, досягнутих раніше; засобами вирішення завдань є підбір діяльності (певного змісту, відповідної організації, стимулювання, корекції тощо), яка відповідає індивідуальним особливостям курсантів.

Висновки. Отже, як було встановлено в результаті дослідження, професійна надійність впливає на результат професійної діяльності загалом, оскільки пов'язана з такими поняттями, як “людський фактор”, “професійна придатність”, “працездатність людини” тощо, які мають місце на практиці. Неможливо чітко розмежувати науку і практику, оскільки змістом науки є знання, які з'являються в результаті пізнання конкретних явищ у процесі практики. При цьому практика є основою та рушійною силою науки. Вона дає науці фактичний матеріал для теоретичного осмислення. Відтак, посилення практичної складової фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників трактуємо як основу формування їх професійної надійності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є дослідження структури та педагогічних умов формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників, а також з'ясування гендерного аспекту цього питання.

Список використаної літератури

1. Шролик Г. П. Компетентність майбутніх фахівців – визначальний фактор підвищення якості вищої освіти України в умовах глобалізації / Г. П. Шролик // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2008. – Вип. 120 : Педагогічні науки. – С. 59–63.
2. Kochel L. Judith Berberich. Kompetenz als Zauberformel des Lernens / Leonie Kochel. – 2007. – 31 p.
3. Whiddett S. A. Practical guide to competencies / S. Whiddett, S. Hollyford. – London : Chartered Institute of Personnel and Development, 2006. – перевод : Уиддетт С. Руководство по компетенциям / С. Уиддетт, С. Холлифорд. – М. : ГИППО, 2008. – 228 с.
4. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія / О. В. Торічний. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. – 536 с.

5. Прохоров А. И. Анализ и учет факторов, влияющих на эффективность деятельности человека-оператора / А. И. Прохоров, Р. Э. Эльбур. – Рига : 1974. – 105 с.
6. Смолян Г. Л. Человеческий фактор в системах управления / Г. Л. Смолян, К. В. Тоболев. – М. : Знание, 1974. – 62 с.
7. Орлов В. Я. Психология и надежность: Человек в системах управления техникой / В. А. Бодров, В. Я. Орлов. – М. : Ин-т психологии РАН, 1998. – 288 с.
8. Корнешук В. В. Нетипові ситуації професійної діяльності та її надійність / В. Корнешук // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 120. – С. 13–19.
9. Малеев Д. Сутність професійної надійності у діяльності особистості працівника ОВС / Д. Малеев // Проблеми екстремальної та кризової психології. 2010. – Вип. 7.
10. Єрьоменко Д. Проблема психологічної стійкості прикордонників у сучасних умовах / Д. Єрьоменко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 723 : Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 67–72.
11. Корнешук В. В. Математична модель професійної надійності спеціалістів соціономічної сфери діяльності / В. В. Корнешук // Збірник наукових праць. Серія : Педагогічні науки. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – Вип. 47. – С. 297–303.
12. Осташевський С. Експертне оцінювання ефективності службової діяльності випускника вищого військового навчального закладу як інструмент оцінки якості освіти / С. Осташевський, А. Башинський // Вища освіта. – 2016. – № 1 (138). – С. 37–43.
13. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / С. С. Сливка. – К. : Атіка, 2006. – 296 с.

Довгань В. И., Гащук В. А., Собко В. Г. Усиление практической составляющей профессиональной подготовки будущих офицеров-пограничников как основа формирования их профессиональной надежности

В статье обосновывается необходимость усиления практической составляющей профессиональной подготовки будущих офицеров-пограничников как основы формирования их профессиональной надежности. Обращается внимание, что недооценка практической составной подготовки специалиста в дальнейшем может привести к

несостоятельности выполнения им профессиональных обязанностей по должности при определенных (экстремальных) условиях, несмотря на прохождение психологического отбора, на полученные знания, умения и навыки. Отмечается, что само высококвалифицированное осуществление профессиональной деятельности предусматривает способность офицера-пограничника выполнять задание оперативно-служебной деятельности любого уровня сложности и при любых условиях.

Ключевые слова: *будущие офицеры-пограничники, профессиональная подготовка, практическая составляющая профессиональной подготовки, профессиональная надежность, экстремальные условия.*

Dovgan V., Gashchuk V., Sobko V. Strengthening of Practical Constituent of Professional Preparation of Future Border Officers-Guards as Basis of Forming of their Professional Reliability

The necessity of strengthening of practical constituent of professional preparation of future border officers-guards as bases of forming of their professional reliability is grounded in the article. Attention applies, that the underestimation of practical component preparation of specialist in future can result in insolvency of implementation to them professional duties ex officio at certain (extreme) terms, in spite of passing of psychological selection, on gain knowledge, abilities and skills. It is marked that self highly skilled realization of professional activity envisages ability of border officer-guard to execute the task of operatively-official activity of any level of complication at any terms.

Ability of man to decide the tasks fixed on her in good time and exactly during the set time with the minimum charges of forces, facilities, energy and resources is interpreted as a concept "Professional reliability". For verification that, as far as the level of the purchased knowledge allows (or does not allow) to execute the task of operatively-official activity situations are used during practical employments that is conducted with the use of active forms of studies, and also during internship in the organs (subdivisions) of border guard.

Authors were taking into account that successful decision of tasks of professional preparation by students on every stage of studies in an academy must get organized on the basis of the results attained before. Authors come to the conclusion, that professional reliability needs to be interpreted as a display of higher level of professionalism.

Keywords: *future border officers-guards, professional preparation, practical constituent of professional preparation, professional reliability, extreme terms.*